

Narva kujutamine nõukogude aja teejuhis

Jelena Nõmm

Tartu Ülikooli Narva kolledži vene kultuuri lektor

Jelena.Nomm@ut.ee

Teesid: Artiklis analüüsitava materjalina on nõukogude ajal ilmunud Narva teejuhte: Jevgeni Krivošejevi “Narva ekskursioonijuht” / “Narva. Putevoditel” (1960), Silvi Kihu “Narva” (1960), Jevgeni Krivošejevi ja Konstantin Mihhailovi “Narva. Teejuht” / “Narva. Putevoditel” (1967), Jevgeni Krivošejevi “Narva. Putevoditel” (1981) ja Eldar Efendijevi “Narva. Putevoditel” (1990). Tähelepanu keskmes on reisijuhtide ideoloogilised funktsioonid. Ametliku ideoloogia ja historiograafia mõjul modelleerisid nõukogudeaegsete Narva teejuhtide tekstid Narva linna kohta ajaloolist narratiivi ja löid Narva kuvandi, mis koges pärast 1944. aastat teist sündi. Narva kuvand teejuhtides jaguneb kaheks: ajalooline (vana, iidne) ja kaasaegne (nõukogude, sotsialistlik, noor, uus) Narva. Need kaks Narvat ei ole üksteisega sarnased: moodsa Narva kuvandis ei ole võimalik ära tunda vana linna. Nõukogudeaegse Narva teejuhi ajalugu võib vaadelda kui katsete ajalugu seda vastuolu lahendada või sellest põgeneda. Nõukogude Narva teejuhi ideoloogiline ülesanne oli õigustada linna ajalugu pärast 1940. aastat. Vana Narva kujutluspilt hääbub tänapäeva Narva kujutluse ees. Tegelikult saab teejuhist sotsialistliku Narva saavutuste teejuht. Võib öelda, et nõukogudeaegsed Narva teejuhid on elav näide ajastu ideoloogilisest survest teksti autorile. Nõukogude aeg ei olnud siiski alati ühtne, nõukogude ideoloogia lõdvenemine 1980. aastatel mõjutas ka Narva teejuhte.

Märksõnad: Narva ajalugu, Narva kuvand, nõukogudeaegne Narva teejuht, nõukogude ideoloogia, teejuht

1. Teejuht kui uurimisobjekt

Linnajuht on üks populaarsemaid kodulookirjanduse žanre, mis täidab nii reklaami kui ka hariduslikke ülesandeid. Kõige laiemale lugejaskonnale suunatuna püüab see luua linnast ja linnaruumist atraktiivset kuvandit võimalikele turistidele, äratada neis huvi linna ajaloo ja linnamälu paikade külastamise vastu. Sugugi vähem olulised pole selle väljaande ideoloogilised funktsioonid. Sageli toimivad need teatmikud omamoodi ideoloogilise relvana, lugeja teadvuse eest võitlemise vahendina, milles konstrueeritakse teatud nägemus nii linnaruumist kui ka linna ajaloo. Võib öelda, et iga uus ajastu loob linnale oma teejuhi. Pole juhus, et 21. sajandi alguses, mil see sattus teadusliku uurimistöö keskmesse, pakub linnajuht huvi ennekõike ideoloogilise tekstina, peaküsimuseks

muutuvad ajaloomälu modelleerimise probleemid (Kisseljova 2008a; Kisseljova 2008b; Pild 2008; Guzairov 2014; Mikailienė 2010; Kostiv 2023 jt).

Meil on vaatluse all nõukogude ajal (1960–1990) välja antud Narva ekskursionijuhid. Nõukogude aja kirjandus (sh teaduslik-populaarne) oli allutatud tsensuurile. Tsensuuri ja ajaloosündmuste ametliku käsitluse küüsi sattusid ka nõukogude Narva teejuhid. Nõukogude ajalookirjutuses pöörati Narvale traditsiooniliselt palju tähelepanu, Venemaa ja Nõukogude ajaloo olulised leheküljed olid selle linnaga seotud. Paljud ajaloolised klišeed olid kinnistunud juba keiserliku aja ajaloolaste töödes, kuid sõjaaja (Teise maailmasõja) ja -järgne nõukogude ajakirjandus-, ajaloo- ja memuaarkirjandus lõi uusi ajaloolisi teemasid (vt Burdakova & Nõmm 2021). Populaarse massikirjanduse žanrina ei saanud nõukogude ekskursionijuht pretendeerida uute ajalooliste narratiivide väljamõtlelemisele, pigem omistati talle ajaloolaste teoste jälgendaja roll, kuid sellegipoolest lugejaskonna rohkust ja vastavalt sellele lugejate mõjutamist arvestades võis teatmik mõnikord konkureerida ajalooõpikuga. Vaatame, kuidas ametlik ideoloogia ja historiograafia mõjutasid ajaloolise narratiivi modelleerimist nõukogude aja Narva teejuhtides. Linna ekskursionijuhi uurimine aitab meil taasluua Narva kuvandit, mis kujunes nõukogude ajal ning mõjutas nõukogude kodanike ettekujutust linnast ja selle ajaloost.

2. Narva ekskursionijuhid 1960. aastatel

Vajadus uue, Nõukogude riigi ideoloogiale vastava ja eesti rahva ajaloo uut mõistmist kajastava Narva teejuhi järele ilmnes 1960. aastate alguseks. Nagu teadlased on juba märkinud, kasvas 1960. aastatel Nõukogude Eestis huvi siseturismi vastu, mis tõi kaasa reisiuhtide mahu kasvu (Pild 2008: 138). Vajaduse Narva uue teejuhi koostamise järele tingisid ka linnamaastiku olulised muutused. Sõja ajal olid paljud ajaloo- ja arhitektuuriobjektid saanud tõsiselt kannatada, vana barokne Narva oli peaaegu täielikult hävinud. Linn ehitati ümber, selle füüsiline ruum muutus, tänavad nimetati ümber.

Esimeste nõukogude Narva teejuhtide adressaatideks ei olnud mõistagi üksnes turistid teistest Eesti linnadest ja kogu Nõukogude Liidust, vaid ka narvalased ise. Enamik sõjajärgse Narva elanikest ei olnud põliselanikud, nad tulid siia Nõukogude Liidu erinevatest piirkondadest ja teadsid seetõttu väga vähe linna sõjaeelsest ajaloost ega saanud tunda end linna mälestuse täieliku hoidjana. Ajaloolase David Vseiovi andmetel oli Narvas säilinud kõigest 2% Eesti põlisrahvastikust (Vseiov 2001: 4). Linnateatmikute autorid püüdsid harrida kohalikku elanikkonda, rääkida linlastele sõjaeelse Narva ajaloost, toetada nende patriotismi ja soovi säilitada linna mälu, seades selged ideoloogilised

juhised. Viimase nõukogude-aegse Narva teejuhi autor kirjutas otse, et tema jutt oli suunatud “mitte ainult turistidele, vaid ka oma linna ajaloost huvitatud narvalastele” (Efendijev 1990: 80).

Nõukogude ajal anti välja viis Narva teejuhti. 1960. aastal nägi ilmavalgust korraga kaks linnateatmikku (vt Krivošejev 1960a, 1960b; Kihu 1960). Narva muuseumi direktori Jevgeni Krivošejevi (1927–2000)¹ koostatud teatmik ilmus kahes keeles (vene ja eesti), Silvi Kihu (1931–1985)² teatmik oli suunatud eestikeelsele lugejale.

J. Krivošejevi teejuht oli teatmikužanri traditsioonilise ülesehitusega: see sisaldas ajaloolist ülevaadet, kolme osa linna vaatamisväärsuste ülevaatega (ajaloo- ja arhitektuurimälestised, mälestised, tööstusettevõtted), teatmikuosa (linnaekskursioonide loetelu ja olulised telefoninumbrid).

Ajaloo- ja arhitektuuriobjektide valikus võib märgata jälgi vene revolutsioonielsete Narva teejuhtide mõjust. Krivošejevi teejuht tutvustas Saksa lossi, 14.–17. sajandi linnakindlustusi, Issandamuutmise katedraali, Jaanilinna kindlust, Jaanilinna Nikolai kirikut, Peeter I maja ja raekoda. Autor märgib, et kõik nad said Suures Isamaasõjas kõvasti kannatada, kuigi linnamaastikult ei kadunud (näiteks on tänapäeva tänavatel veel näha Issandamuutmise katedraali ja Peeter I maja varemeid).

Sarnaselt revolutsioonielesele teatmikule oli ka J. Krivošejevi teejuhis juttu Jaanilinna objektidest, mis formaalselt Narva vaatamisväärsuste hulka ei kuulu (vrd Nõmm 2008). See komme kinnistus ka hilisemates nõukogude aja teatmikes (Narva ja Jaanilinn kui sõpruslinnad, mis on kasvanud ühtseks tervikuks ning kehastavad vene ja eesti rahva sajandite pikkust sõprust, kusjuures tüüpiline on kahte linna ühendava Sõpruse silla mainimine):

[---] selle kõrgetel kallastel paikneb kaks linna – Narva ja Jaanilinn. Nende linnade ajaloolist saatust on palju sajandeid saatnud tugevad sidemed, ka nende tänapäevane areng on tihedalt põimunud (Krivošejev 1960a: 3).

23 aastat kestnud Vene võimu ajal moodustasid Narva ja Jaanilinn ühtse terviku, täiendades üksteist. Linnade lähendamiseks ehitati nende vahele üle jõe puusild, mis asus praegusest veidi põhja pool. Kaksiklinnade majanduselu on saanud enneolematu arengu (Krivošejev 1960a: 21).

Narva üleminekuga Vene riigi võimu alla hakkasid tema ja Jaanilinn üksteist täiendama ja esindasid nüüd ühtset tervikut (Krivošejev & Mihhailov 1967: 11).

Sisuliselt on see üks linn, mis on valitsevate ajalooliste asjaolude tõttu tinglikult jagatud kaheks osaks. Mõlemal linnal on ühised kommuni-katsioonid ja neid ühendab mitu silda, millest üks kannab sümbolset nime “Sõprus” [...] Nad elavad naabritena nagu kaksikud, kehastades Nõukogude Liidu erinevate rahvaste sotsialistlikku kogukonda (Krivošev 1981: 36).

Revolutsioonieelsete Narva venekeelsete teejuhtide traditsiooni kohaselt tutvustab Jevgeni Krivošev lugejatele ka Narva-Jõesuu kuurorti. Üldjoontes võib öelda, et 1960. aasta teatmik tõi välja nõukogude Narva teejuhtide kontuurid, mida järgnevas väljaannetes nii või teisiti reprodutseeriti.

Silvi Kihu linnateatmik oli kompaktsem, kuid ülesehituselt ja sisult erines Krivoševi teatmikust vähe. Ka siin räägiti sõja-eelse Narva ajaloost ja kaasaja narvalaste elust, tutvustati lugejatele linna vaatamisväärsusi alates vanadest ehitistest ja lõpetades kaasaegsete ettevõtetega, ka selles räägiti Narva-Jõesuu kuurordist ja anti turistile vajalikku teavet. Sellest teejuhhist oli välja jäänud üksnes monumente käsitlev osa.

Järgmine Narva teejuht ilmus 1967. aastal, selle kirjutas Jevgeni Krivošev kahasse Konstantin Mihhailoviga (vt Krivošev & Mihhailov 1967). Sellest teejuhhist anti välja kordustrukid aastail 1968, 1972 ja 1976. On üsna selge, et 1967. aasta väljaanne põhines Krivoševi esimesel teejuhil. Autorid on säilitanud 1960. aasta teatmiku koostise ja põhisisu.

Vaatluse all olevate linnaobjektide loetelu on jäänud peaaegu muutumatuks (välja on jäetud vaid lood Issandamuutmise katedraalist ja Jaanilinna kindluses asuvast Nikolai kirikust). Põhitekst on säilinud, kuigi selles kajastuvad toimetamise jäljed: oluliselt on täiendatud ja osaliselt ümber kirjutatud tekste Narva kaasaegsetest energiahiglastest.

3. Narva ekskursioonijuhid 1980. aastatel

1981. aastal andis Jevgeni Krivošev välja uue linnajuhi. Selles väljaandes oli varasemate teejuhtide tekste põhjalikult muudetud ja täiendatud, muudetud oli ka teatmiku ülesehitust. Avasõnadeks oli lühike essee, mis rääkis kaasaegsest Narvast kui “Eesti NSV suurimast tööstuskeskusest” (Krivošev 1981: 5). Linna vaatamisväärtuste lühikirjeldusele eelnes ajalooline ülevaade, mis rääkis Narva ajaloost üksikasjalikumalt kui varasemad väljaanded (eriti detailne oli Narva proletariaadi osa revolutsioonilise liikumise ajaloos).

Esimest korda nõukogude teejuhtide ajaloos lisati selles väljaandes linna vaatamisväärsuste hulka uued objektid: Aleksandri ja Issanda Ülestõusmise

kirik, linnahaigla. Ajaloolises teabes ja fotoallkirjas oli märgitud, et Eesti Tööraha Kommuun kuulutati välja Aleksandri kirikus (see info läks vastuollu nõukogude ajaloolise müüdiga kommuuni väljakuulutamisest raekoja hoones, mille jäädvustas 1968. aastal mälestusbareljeef raekojaga külgnevas seinas). Linnahaigla hoone kohta sai teatmiku lugeja teada, et see ehitati Romanovite tsaaridünastia 300. aastapäevaks. Vaatamisväärsuste rubriigis oli eraldi teave ka mitme 17.–19. sajandi elamu kohta, mis olid säilinud vanalinna ja Peetri platsi piirkonnas. Kuid selles väljaandes on vaatamisväärsuste nimistust kadunud Peeter I maja, teatmik ei räägi Lenini monumendist Peetri platsil, monumentidest Narva revolutsionääridele ja Teise maailmasõja kangelaste mälestusmärkidest. Selles väljaandes polnud traditsioonilist Narva-Jõesuu kuurortkülale pühendatud rubriiki, kuigi mitmed fotod tutvustasid lugejale elu kuurordis. Teejuht oli rikkalikult illustreeritud, kusjuures enamik fotosid kujutas kaasaja Narvat.

Nähtavasti ei rahuldanud 1981. aastal väljaantud teejuhi versioon autorit, sest kaks aastat hiljem tegi Jevgeni Krivošejev raamatu tõsiselt ümber (vt Krivošejev 1983).³

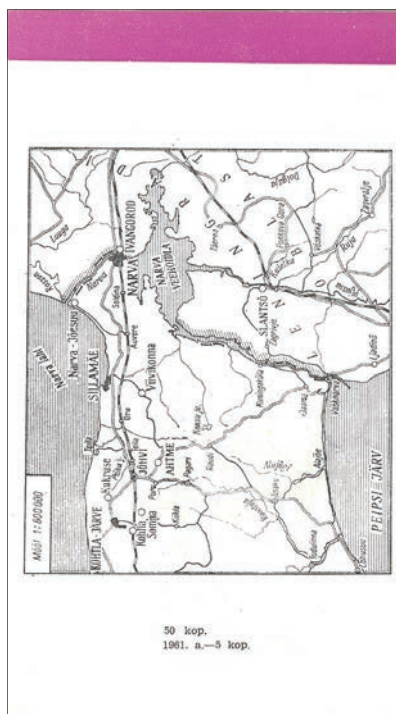
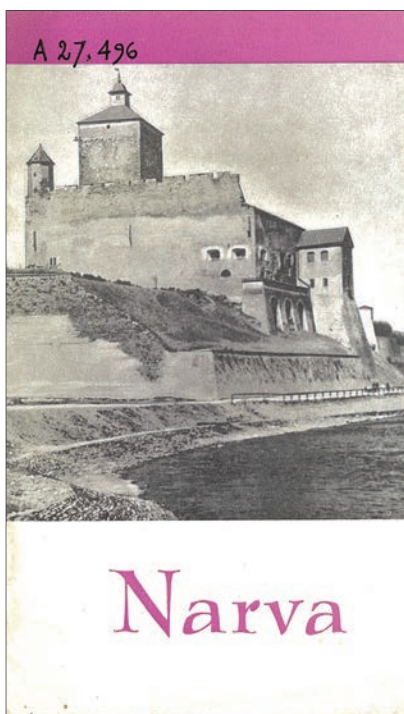
Teisest trükist jäeti täielikult välja mitme-leheküljeline ajalooline ülevaade Narvast. 1983. aasta väljaandes laiendati oluliselt osa “Narva täna ja homme”, mis tutvustas lugejatele Narva ettevõtete tootmissaavutusi, kultuuriasutuste tegevust ja Narva edasise arengu plaane. Vaatamisväärsuste nimistusse olid tagasi jõudnud Lenini monument, Narva revolutsionääride ja Suure isamaasõja kangelaste mälestussambad, neile oli lisandunud teave 1960. aastate lõpust linna paigaldatud uute monumentide ja mälestustahvlite kohta. Lisandunud oli info linna peaväljakute kohta (Peetri plats ja Kommuuni väljak, endine Raekoja plats), samuti Johann Mahmastali tänava kohta. Teemaosa materjal oli esitatud järjestuses, mis vastas Narva linnusest algavale vanalinna ala läbivale ja Kreenholmi piirkonnas lõppevale turisti jalgsimatkale. Teatmikku oli tagasi toodud Narva-Jõesuu kuurorti tutvustav osa. Teejuht saatis lugejat autoreisil Narvast kuurorti, rääkis linnast väljasõidul maantee ääres ja kuurordis asuvatest vanadest kalmistutest, Põhjasõja ja Suure isamaasõja monumentidest. 1987. aastal anti välja Krivošejevi teejuhi kolmas trükk.

4. Viimane nõukogude aegne Narva ekskursioonijuht

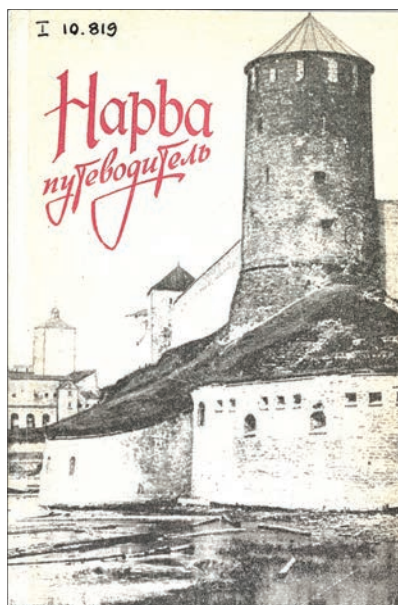
1990. aastal ilmus viimane nõukogude aja Narva teatmik, selle koostas Narva linnamuuseumi direktor Eldar Efendijev (vt Efendijev 1990).⁴ See teatmik rikub senist nõukogude Narva teejuhtide traditsiooni. Selles pole tavakohast ajaloolist ülevaadet, samuti pole juttu tänapäeva Narvast. Teejuht koosneb

neljast osast, millest igaüks kutsub lugejat harivale jalutuskäigule: kolm jalutuskäiku mööda linna (Narva loss, vanalinn ja Kreenholm) ning üks linnast väljas (Narva-Jõesuu).

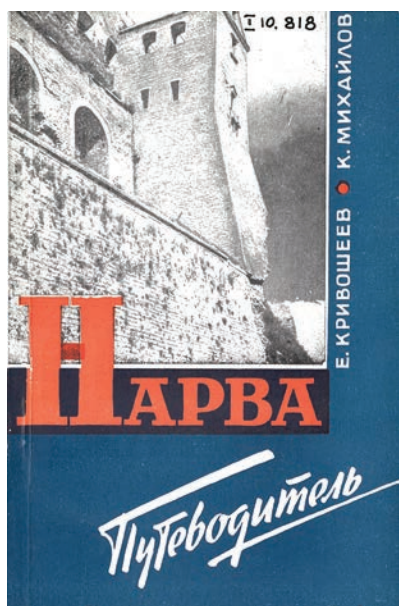
Teatmik räägib Narvas säilinud ajaloolistest ja arhitektuurilistest vaatamisväärsustest, aga ka hoonetest, mida enam linnapildis näha ei saa: bürgermeister Johann Christoph Schwartzi maja, Staël von Holsteini maja, Hermann Poorteni maja, linnabörsi maja, Berndt Erichi maja (apteek), Peeter Suure palee. Teejuhis ei ole võetud ülesandeks rääkida linnas asuvatest mälestusmärkidest ja monumentidest, kuid mõned neist on siiski autori tähelepanu pälvinud: Eesti Tööraha Kommuuni mälestustahvel raekoja hoone kõrval, monument 1704. aastal Narva piiramisel hukkunud Vene armee sõduritele, mälestustahvel 1918. aastal Narva lähedal lahingutes langenud punaarmee laste matmispaigal, samuti monumendid Teises maailmasõjas langenud sõdurite auks.

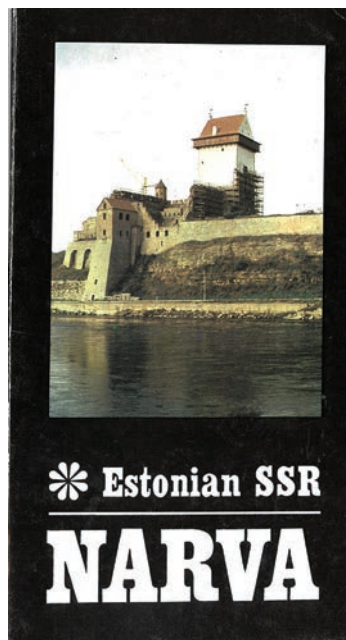
Pildid 1 & 2. Silvi Kihu teatmiku "Narva" esikaas ja piirkonna kaart selle tagakaanel.
Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960.

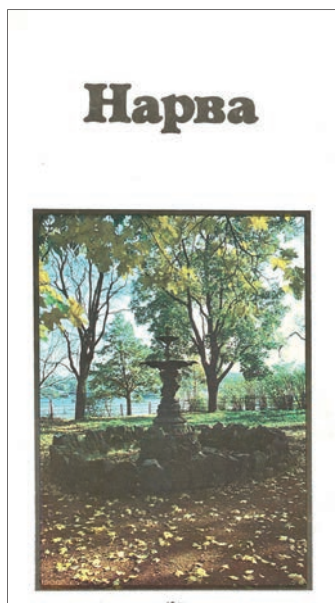
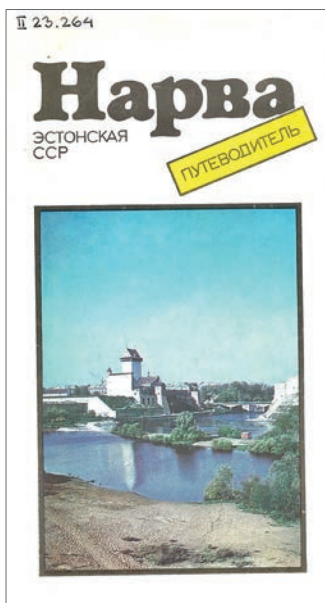
Pildid 3 & 4. Jevgeni Krivošejevi "Narva ekskursioonijuht", eesti- ja venekeelse variandi esikaas. Mõlemad Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960.

Pilt 5. Jevgeni Krivošejevi ja Konstantin Mihhailovi koostöös valminud Narva teejuht. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1967.

Pilt 6. Inglisekeelne Narva teejuht Jevgeni Krivošejevilt. Täpselt samas kujunduses ilmus ka selle saksa-keelne versioon. Tallinn: Perioodika, 1982.

Pildid 7 & 8. Eldar Efendijevi koostatud teejuht "Narva". Tallinn: Perioodika, 1990.

5. Narva kuvandi ideoloogilised dominandid nõukogudeaegsetes teatmikes

Võib öelda, et Narva kuvand jaguneb nõukogudeaegsetes teejuhtides kaheks: ajalooline (muinas-, vana) Narva ja tänapäevane (nõukogude, sotsialistlik, noor, uus) Narva. Kusjuures teine Narva ei sarnane esimesele põrmugi, iidset linna pole tänapäevases Narvas võimalik tuvastada. Seega võib nõukogudeaegse teejuhi ajalugu vaadelda kui selle vastuolu lahendamise või sellest eemale pääsemise katsete ajalugu:

Kaasaegne Narva on täiesti uus linn, mis tekkis vana, kunagise kauni ja atraktiivse Narva varemetele, see on tuhest sündinud linn (Krivošjev 1960a: 52);

Narva muutus tundmatuseni. Kuid selle arengu väljavaated on veelgi suurejoonelisemad ja majesteetlikumad (Krivošjev 1960a: 52);

Sõjatules hävinud ajaloolisest Narvast saab peagi kaunis ENSV tööstus-keskus (Kihu 1960: 20);

Varemetest kerkinud Narva jääb meie vabariigi suurte ehitusprojektide keskmeks ka seitsmekümnenendatel aastatel (Kihu 1960: 18).

Jevgeni Krivošejevi ja Silvi Kihu 1960., Jevgeni Krivošejevi ja Konstantin Mihhailovi 1967. ning Jevgeni Krivošejevi 1981. aasta teatmikes näeme katset seda vastuolu dialektiliselt lahendada. Vana Narva ajalugu saab osaks kaasaja narvalaste ajaloost, keda seovad sõjaeelse Narva elanikega revolutsioonilise võitluse traditsioonid ja vägiteod sõjalistes lahingutes ja tööriindel.

Eesti ja Narva ajalugu on kujutatud marksistliku käsitluse vaimus eesti rahva võitlusena väliste ja sisemiste "ekspluateerijate" ("Lääne sissetungijad", maaomanikud, autokraatia, kapitalistid, kodanlus) vastu, kui eestlaste järkjärgulist liikumist vabaduse ja riikliku iseseisvuse poole, inimeste püüdluste kehastuse poole Nõukogude Eestis.

Teejuhtide tekstis märgitakse, kuidas tihenevad eesti ja vene rahvaste vennalikud sidemed. Vene rahvas ulatab alati abikäe eesti talupoegadele, toetab eesti tööliste revolutsioonilist liikumist ja aitab vabastada Eestimaad võõrvallutajatest:

Vaevalt on Balti riikides teist linna peale ehk Tartu, mille ajalugu oleks nii tihedalt seotud üksikute Vene vürstiriikide, Vene riigi saatusega (Krivošejev 1960a: 4);

Vaevalt leidub Balti riikides teist linna, mille saatus oleks nii tihedalt seotud Vene riigi ajalooga (Krivošejev & Mihhailov 1967: 3–4);

Narva on viimaste sajandite jooksul sattunud rohkem kui korra võõraste vallutajate kätte ja suur vene rahvas tuli alati appi eesti rahvale võitluses nende vastu. Nii oli minevikus. See juhtus ka Suure Isamaasõja ajal, kui Nõukogude armee, kus oli palju eesti rahva poegi, ajas Narvast välja natside sissetungijad (Krivošejev 1960a: 4);

Narva sattus sajandite jooksul rohkem kui korra võõrvallutajate kätte ja alati tuli nende vastu võitluses eesti rahvale appi idanaaber vene rahvas. Vene ja eesti rahvaste vahel pikka aega eksisteerinud sõbralikud ja heanaaberlikud sidemed arenesid edasi pärast Eesti liitumist Venemaa koosseisu. Selle liitumise üks olulisemaid progressiivseid tagajärgi oli eesti rahva kaasamine vene rahva revolutsiooniliikumisse (Krivošejev & Mihhailov 1967: 4).

1967. aasta teatmik selgitab täpsemalt eestlaste ja venelaste ühisvõitlust rõhujate vastu. Autorid juhivad tähelepanu Narva töötava elanikkonna etnilisele koosseisule, milles suure osa moodustasid vene töölised. Rõhujate vastase võitluse abilisest ja kaasvõitlejast on vene rahvast saamas Eesti proletariaadi revolutsioonilist liikumist juhtiv liider:

Eesti proletariaat tekkis ja arenes Vene proletariaadi koosseisus. Eesti proletariaadi kujunemisel mängisid suurt rolli vene töölised, kes tulid siia tööd otsima. Kreenholmi manufaktuuris oli 1880. aastal 4967 töölisest 1536 venelast; lina- ja riidevabrikutes olid ligikaudu kaks kolmandikku venelased. Sellel asjaolul oli suur tähtsus töölisliikumise arengule Eestis ja võitluses tsarismi vastu, milles juhtroll kuulus Vene tööliklassile (Krivošejev & Mihhailov 1967: 20).

Vene mõju Eesti territooriumil peetakse alati plussiks. Seega on Narva arengu kasvu- ja langusperioodid seotud Venemaa mõju suurenemise või vähenemisega Eesti pinnal:

Sellise enneolematu majandus- ja kultuurielu tõusu Eesti linnade ajalooos võlgnes Narva tsentraliseeritud Vene riigiga liitmisele, ülevenemaalistele ja üleeuroopalistele turgudele kaasamise kasulikule mõjule (Krivošejev 1960a: 22);

Vene riik lõi soodsad tingimused Balti rahvaste majanduse ja kultuuri arenguks. Venemaa valitsus soodustab käsitöö ja kaubanduse laienemist ning linnade kasvu. Narva on taas omandamas tähtsust olulise kaubalinana ja sadamana Läänemeres, mille ta Rootsi võimu all peaaegu kaotas (Krivošejev 1960a: 33);

20 aastat oli Eesti Nõukogude Liidust lahti rebitud. See periood on eesti rahva ajaloo süngeim. Kodanlik Eesti oli orienteeritud lääneriikidele, eelkõige Inglismaale, Saksamaale ja Ameerikale (Krivošejev 1960a: 47).

Selle ajaloolise kontseptsiooni peamiseks komistuskiviks oli linna enneolematu õitseng Rootsi võimu ajal (1581–1704). See ei sobinud hästi sellesse ajaloolisse skeemi. 1960. aasta teatmikus püüab Krivošejev leida kompromisslahendust. Ühelt poolt jäi kõlama ametlik seisukoht, mille kohaselt Rootsi ajab agressiivset vallutuspoliitikat ja ekspluateerib vallutatud alasid:

Eestist sai Rootsi koloniaalala, kust viidi metropoli leiba, liha, võid, nahka ja puitu. Kaasaegsete kujundliku väljenduse järgi sai Eestist Rootsi viljaait (Krivošejev 1960a: 25);

Rootsi ei püüdnud ennast mitte ainult oma koloniaalvaldustes kindlalt kehtestada, vaid saavutada ka uusi territoriaalseid vallutusi. Ta pidas Eestit ja Liivimaad Venemaa-vastase agressiooni hüppelauaks (Krivošejev 1960a: 31).

Teisalt räägib autor piisavalt detailselt Rootsi valitsuse tegevusest, mis linna arengule kaasa aitas: linnaplaneerimise soodustamisest, riigi pealinna Narva kolimise projektist, Narva müntide verimise lubamisest. Teejuhi mitmed leheküljed on pühendatud Narva hoonete kirjeldustele ja erilisele arhitektuurstiilile nimega “Narva barokk”:

17. sajandi teise poole Narva arhitektuur on särav lehekülg Eesti arhitektuuriloos (Krivošejev 1960a: 28).

Ka Silvi Kihu teejuht ei kõrvalda sisemist vastuolu Rootsi-aegse Narva kujutamisel. Jutt Narva allakäigust Rootsi võimu all on raamatus rikkalikult illustreeritud fotodega kaunist barokklinnast. Tõsi, autor püüab linnaelu uut tõusu seostada Venemaa transiitkaubanduse elavnemisega 17. sajandi keskel:

Rikas kaubalinn oli täielikult rüüstatud. Puhkesid epideemiad ja tulekahjud, millele järgnes veelgi suurem vaesus, Narvast sai viletsat eksistentsi tagav küla (Kihu 1960: 10);

Narva uus tõus algas 17. sajandi keskel, kui elavnes Venemaa transiitkaubandus (Kihu 1960: 10).

1967. aasta teatmiku autorid lükkavad Rootsi perioodi hõlmava kompromisslahenduse tagasi. Rootsi ajale jääb üldine negatiivne hinnang: Rootsit kujutatakse agressorina, kelle eesmärk on vallutada Venemaa alasid:

Rootsi pidas Eestit Venemaa-vastase agressiooni hüppelauaks (Krivošejev & Mihhailov 1967: 16);

Kuna Narva mängis olulist rolli Rootsi ekspansionistlikes plaanides, alustati 17. sajandi 80. aastatel siin uute bastioni tüüpi kindlustuste rajamist (Krivošejev & Mihhailov 1967: 67).

Tsiviilarhitektuuri õitseng Rootsi võimu ajal jääb seletusetu. Samuti on teatmikukus oluliselt lühendatud juttu “Narva barokkstiilis” ehitatud hoonetest.

1981. aasta teatmikukus pehmendab Jevgeni Krivošjejev oma hinnangut Rootsi perioodile linna ajalooos. Rootsist ei räägita enam kui koloniaalvõimust, kelle eesmärk oli vallutatud maade halastamatu ärakasutamine. Kuid linna arengut sel perioodil seostatakse täielikult sõltuvana kaubandussuhetest Venemaaga:

Kuigi Rootsi valitsus pidas linna oma tähtsaimaks eelpostiks Venemaa vastu ja pööras sellele suurt tähelepanu, ei suutnud ta kunstlikult taaselustada Narva kaubandust, mis sõltus täielikult Venemaa väliskaubandusest (Krivošjejev 1981: 26);

1617. aastal Rootsi ja Venemaa vahel sõlmitud Stolbovo rahuleping parandas mõnevõrra Narva majanduslikku olukorda. Järjekordne sõda Rootsi ja Venemaa vahel aastatel 1656–1658 segas mõneks ajaks käimasolevat linna arenguprotsessi. Kuid 1661. aastal sõlmitud Kärde rahuleping lõi taas soodsad tingimused linna majanduselu tõusuks. Esiteks elavnes kaubandus. See aitas kaasa tööstuse arengule (Krivošjejev 1981: 27).

Linnaarengu murrangut Narvas 17. sajandi teisel poolel on teejuhis selgitatud ka Rootsi valitsuse plaanidega luua Narva teine pealinn:

Linna arengule aitasid kaasa ka Rootsi valitsuse plaanid luua riigi teine pealinn Narva. Sellega seoses tehti pärast 1659. aasta tulekahju linnas suuri linnaplaneerimistöid (Krivošjejev 1981: 28).

Vaatamata vastuolulisele Rootsi aja kujutamisele peegeldasid 1960. aastate ja 1981. aasta teatmikud (nii teksti kui ülesehituse tasandil) ühel või teisel moel ideed Narva ajaloolise liikumise kohta minevikust nõukogude olevikku ja edasi helgesse kommunistlikku tulevikku. Ühenduslülideks vana ja uue Narva vahel on lugu Narva tööliste revolutsioonilisest liikumisest ja Venemaa sõjalise hiilguse lugu. Narva näib neis narratiivides kui Vene impeeriumi revolutsioonilise liikumise üks tähtsamaid keskusi ning Vene ja Nõukogude armee tuleristsete paik. Revolutsioonielsest Narva teatmikust laenatud tekst vanast Narvast osutus siin väga kasulikuks. 1972. aasta teatmikukus oli linna-ekskursioonide marsruutide seas ka temaatiline ekskursioon “Narva – Vene sõjalise hiilguse linn”. Kaasaegsed narvalased jätkavad oma esivanemate tööd nüüd juba tööriindel:

Narvalased vaatavad enesekindlalt tulevikku. Nende ennastsalgav rahu-meelne töö teeb muistse Narva nooreks ja kauniks. Nad on õigustatult uhked oma linna üle – uhkete sõjaliste, revolutsiooniliste ja töötraditsioonidega linna üle (Krivošejev 1981: 8);

Vene regulaarmee sai tuleristsed lahingus Narva lähedal 1704. aastal (Krivošejev 1981: 8);

1918. aasta veebruari ja märtsi lahingud Saksa interventidega Pihkva, Tallinna ja Narva lähistel läksid ajalukku Punaarmee – sotsialistliku riigi armee – tuleristsetena (Krivošejev 1981: 43).

Kaasaegse Narva ja selle töösaavutuste taustal taandub iidne Narva tagaplaanile. Nõukogude aja teejuhist saab sotsialistliku Narva saavutuste teejuht. 1983. aasta teatmikus on kaasaegne Narva juba täielikult asendanud vana nii kompositsiooni kui ka kajastamise tasandil.

Moodsa Narva kuvand on teatmikes maalitud märksa erksamate värvidega. Kaasaegne Narva on kiirenenud tempos arenev tööstuslinn hiiglaslike kaasaegsete ehitusprojektidega. Esimene sõjajärgses Narvas taastatud tööstusettevõtte oli Kreenholmi manufaktuur. 1960. aastal kirjeldati Kreenholmi manufaktuuri teatmikus kui linna kujundavat ettevõtet, mis määras linna toonase struktuuri. Moodsa linna keskus kantakse üle Kreenholmi, V. I. Lenini nimelisest prospektist sai Narva keskne maantee:

Kreenholm oli tundmatuseni muutunud. Varem öeldi: “Kreenholmi manufaktuur on Narva linna lähedal,” nüüd on see linna peamine majanduspiirkond. Linna peatänav pole juhuslikult V. I. Lenini nimeline prospekt, minevikus tühermaatee, mis ühendas linna Kreenholmiga (Krivošejev 1960a: 102).

Linnateatmikus on oskuslikult kasutatud nõukogude tööstuslike ehitusobjektide kujutamise poetikat. Narva ehitused ei jää mastaabilt alla sõjajärgsetel aastatel Nõukogude Liidus hoogustunud hiiglaslikele ehitusprojektidele:

Alles meie ajal, ainult nõukogude inimestele on jõukohane viia ellu rahva igivanu püüdlusi. Hüdroelektrijaama ehitamist alustati 1950. aastal ja 30. septembril 1955 andis juba esimene turbiin tööstusvoolu. Tööle hakkas Narva hüdroelektrijaam. Jõe taltsutatud energia hakkas inimest teenima (Krivošejev 1960a: 103–104);

See on maailma võimsaim põlevkivikütusel töötav soojuselektrijaam. Balti Soojuselektrijaama projektvõimsus on 1825 tuhat kilovatti. Balti elektrijaama ehitus algas 1955. aasta detsembris. [...] Eesti komsomol võttis ehituse šefluse alla ja Balti elektrijaama ehitus kuulutati üleliiduliseks komsomoli seitseaastaku löökobjektiks. [...] Löökehitusele lööktempo. Ja ehitajad ei lasknud "baltlaste" aul langeda. [...] ehituse kulgu jälgis kogu riik. Esimesed õnnestumised inspireerisid baltlasi uutele töövõitudele (Krivošejev & Mihhailov 1967: 94–95).

Narva on sotsialistliku töö kangelaste, tootmiseesrindlaste linn. Narvalased tulevad püstitatud ülesannetega edukalt toime, täidavad ja ületavad viisaastakuplaane:

Kommunistliku töö liikumine muutus kombinaadis massiliseks – 3250 lööktöölist. 186 brigaadi, 12 kommunistliku töö vahetust – see on terve tootmiseesrindlaste armee (Krivošejev & Mihhailov 1967: 89).

Tootmismahu poolest on Narva vabariigi pealinna Tallinna järel Eestis teisel kohal. Selle tööstus toodab üle 15 protsendi riigi kogutoodangust. Narvas toodetakse 96 protsenti ENSVs toodetavast elektrienergiast, ligi $\frac{3}{4}$ puuvillakangastest ja -toodetest, üle 23 protsendi ehitusmaterjalidest, rohkem kui $\frac{1}{4}$ mööblist. Linn on puuvillatootmise poolest Nõukogude Liidus kolmandal kohal. Narva energeetika on toonud Eesti NSV, riigi ühe väikseima vabariigi elektri kogutoodangu poolest seitsmendale ning elektritootmises elaniku kohta Norra ja Kanada järel kolmandale kohale maailmas (Krivošejev 1983: 4).

Eldar Efendijevi 1990. aastal ilmunud teatmik murrab selle traditsiooni ja pakub lugejale teistsuguse linnakäsituse, justkui kummutades Narva kuvandit ajaloos. Teejuhi autori sissejuhatuses kasutatud metafoor pole juhuslik: linn on "ajalooõpik":

Meie linna ajaloolist keskust võib pidada omamoodi ajalooõpikuks. Kui teil on vaja tutvuda keskaegse lossiga, siis siin on see teie ees. Narva linnus on keskaja Balti riikide terviklik kaitsekompleks. Kas soovite jätkata tutvust keskajaga? Palun – siin on keskaegse linna kindlustused, ka need on säilinud, kuigi vähemal määral. Siin on ligipääsmatud Narva bastionid – terve bastionivöö, millega saab kiidelda vaid mõni üksik linn (Efendijev 1990: 5–6).

Narvat positsioneeritakse “iidse linnana”, esiplaanile tuleb selle ajalooline sügavus. Ajalugu pärast 1944. aastat teejuhi autorit ei huvita. Autor jätab lugeja vaateväljast välja kõik moodsa nõukogude Narva märgid (puudub nõukogude teejuhi traditsiooniline tootmise käsitus, puudub lugu kaasaegse linna arengust, puuduvad isegi teatmeleheküljed). Iseloomulik on see, et teejuhis olev jalutuskäik Kreenholmi ei ole enam võimalus rääkida Narva proletariaadi revolutsioonilistest traditsioonidest ja Kreenholmi manufaktuuri tootmisedudest, vaid võimalus esitleda seda linnaosa ajaloolis-kultuurilise objektina. Esimest korda nõukogude linnateatmikus käsitletakse Kreenholmi pigem ajaloolise kui kaasaegse linnakeskuseksena.

Autor lahendab vastuolu vana ja uue Narva piltide vahel, keeldudes kujutamast kaasaegset linna. Teejuht annab lugejale edasi idee vanalinna säilitamise vajadusest, idee Narva ajaloo ellu ärkamisest linna arhitektuurimälestistes.

6. Kokkuvõte

Nõukogude teejuhtide tekstides kinnistuvad mitmed Narvat kirjeldavad ja selle mainet lugejate teadvuses kujundavad kõnevormelid. Need on peamiselt suunatud kaasaja Narvale. Narva on tööstuslinn, Narva on tekstiilitöötajate, energeetikute ja ehitajate linn. Narva on Vene relvade sõjalise kuulsuse linn. Narva on revolutsiooni- ja töötraditsioonide linn. Lugu vanast Narvast on lugu minevikulinnast (kaduv või elluärkav vastavalt sellele, kummalt poolt lugeja seda vaatab).

Nõukogude teatmikud Narva kohta on ilmekas näide ajastu ideoloogilisest survest teksti autorile. Kuid Nõukogude aeg ei olnud alati ühtne, nõukogude ideoloogia nõrgenemine 1980. aastatel mõjutas ka Narva teatmikke. Selle perioodi teatmikest võib leida üksikuid katseid ületada linnaajaloo kujutamise stereotüüpe (see väljendub uute faktide lisamises ajaloonarratiivi, uutest linnaobjektidest rääkimises või keeldumises taastoota tavakohast lugu), mis ilmselgelt peegeldab Nõukogude poliitilises süsteemis toimuvaid muutusi.

Tõlkinud Asta Niinemets

Kommentaariid

- ¹ Jevgeni Krivošejev lõpetas 1950. aastal A. Herzeni nimelise Leningradi Riikliku Pedagoogilise Instituudi geograafiaõpetaja kutsega. 1952. aastal siirdus Narva, 1953 sai Narva linnamuuseumi teadustöötajaks, aga 1960–1978 töötas muuseumi direktorina. 1975. aastal kaitses J. Krivošejev kandidaadiväitekirja “Töölis- ja sotsiaaldemokraatlik liikumine Narvas aastail 1895–1907”.
- ² Silvi Kihu (snd Alasi) lõpetas 1955. aastal Tartu Riikliku Ülikooli geograafiaosakonna ning siirdus Tallinna 21. Keskkooli geograafiaõpetajaks. 1959. aastal abiellus Arnold Kihuga, kes töötas Narva arhitektuuri osakonnas ehitusinsenerina. Võimalik, et just see asjaolu aitas kaasa S. Kihu huvile Narva linna ajaloo ja arhitektuuri vastu.
- ³ Võib-olla mõjutas teksti ümbertöötamise ja lühendamise soovi teatmiku inglisis- ja saksa keelse versiooni väljaandmiseks valmistumine. Mõlemad tõlkeväljaanded ilmusid 1982. aastal, juba neis on märgatav teksti lühenemine, säilitades alge ülesehituse ja kõik osad (vt Krivoshejev 1982; Kriwoschejew 1982).
- ⁴ Eldar Efendijev (snd 1954) omandas ajaloolase hariduse Herzeni-nimelises Leningradi Riiklikus Pedagoogilises Instituudis (lõpetas 1976). Pärast instituudi lõpetamist töötas Narva linnamuuseumis teadustöötajana, alates 1979. a muuseumi direktorina.

Kirjandus

Burdakova & Nõmm 2021 = Burdakova, Ol'ga & Nymm, Elena 2021. O formirovanii siuzhetov voennoi istorii 1944 g. v lokal'nom tekste g. Narvy. – *Al'manakh severoevropeiskikh i baltiiskikh issledovanii* / Nordic and Baltic Studies Review 6, lk 198–228.

Efendijev 1990 = Efendiev, El'dar. Narva. Putevoditel'. Tallinn: Periodika'.

Guzairov, Timur 2014. Tartu i “mesta pamiati”: obraz goroda v sovetskikh i estonskikh putevoditeliakh. – *Dialog kul'tur: Poetika lokal'nogo teksta*. Gorno-Altai: RIO Gorno-Altai skogo universiteta, lk 80–84.

Kihu, Silvi 1960. *Narva*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Kisseljova 2008a = Kiseleva, Liubov'. Ob osobennostiakh tartuskikh putevoditelei. – *I vremia i mesto: Istoriko-filologicheskii sbornik k shestidesiatiletiu A. L. Ospovata*. Moskva: Novoe Izdatel'stvo, lk 445–454.

Kisseljova 2008b = Kiseleva, Liubov'. Putevoditel' kak semioticheskii ob"ekt: k postanovke problemy (na primere putevoditelei po Estonii XIX v.). – *Putevoditel' kak semioticheskii ob"ekt*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 15–40 (<https://www.ruthenia.ru/vademecum/KISELJOVA.pdf> – 31.01.2025).

Kostiv, Orest 2023. “The Other”, Official History, and Memory of the City in Soviet Guidebooks to Chernivtsi. – *City: History, Culture, Society*, 15 (1), lk 87–104 (DOI: 10.15407/mics2023.01.087, <http://mics.org.ua/journal/index.php/mics/article/view/245/242> – 31.01.2025).

Krivošejev 1960a = Krivosheev, Evgenii 1960a. *Narva*. Putevoditel'. Tallin: Estonskoe Gosudarstvennoe Izdatel'stvo.

Krivošejev, Jevgeni 1960b. *Narva ekskursioonijuht*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Krivošejev & Mihhailov 1967 = Krivosheev, Evgenii & Mikhailov, Konstantin 1967. *Narva*. Putevoditel'. Tallin: Izdatel'stvo Eesti Raamat.

Krivošejev 1981 = Krivosheev, Evgenii. *Narva*. Putevoditel'. Tallin: Periodika.

Krivošejev 1983 = Krivosheev, Evgenii. *Narva*. Putevoditel'. Tallin: Periodika.

Krivosheev, Yevgeni 1982. *Narva*. Tallinn: Perioodika.

Kriwoshejew, Jewgeni 1982. *Narva*. Tallinn: Perioodika.

Mikailienė, Živilė 2010. Soviet Vilnius: Ideology and the Formation of Identity. – *Lithuanian Historical Studies*, 15, lk 171–189 (file:///C:/Users/user/Downloads/lhs-article-p171_10.pdf – 31.01.2025).

Nõmm, 2008 = Nymm, Elena. Formirovanie kanona russkogo putevoditelja po Narve v dorevoliutsionnoi Rossii. – *Putevoditel' kak semioticheskii ob'ekt*. Universitas Tartuensis Humaniora: Litterae Russicae. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 173–194.

Pild 2008 = Pil'd, Lea. Putevoditeli po Estonii na russkom i estonskom iazykakh (1940–1970-e gg.): kompozitsiia i printsipy otbora materiala. – *Putevoditel' kak semioticheskii ob'ekt*. Universitas Tartuensis Humaniora: Litterae Russicae. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 138–150 (<https://www.ruthenia.ru/vademecum/PILD.pdf> – 31.01.2025).

Vsevirov, David 2001. *Nõukogudeaegne Narva. Elanikkonna kujunemine 1944–1970*. Tartu: Okupatsioonide Repressiivpoliitika Uurimise Riiklik Komisjon.

Summary

The image of Narva in the soviet city guidebook

Jelena Nõmm

Lecturer in Russian Culture

Narva College of the University of Tartu

Jelena.Nomm@ut.ee

Keywords: guidebook, Soviet Narva guidebook, Narva image, Narva history, Soviet ideology

The material analysed in the article consists of guidebooks on Narva published in the Soviet era: “Narva. Guidebook” (1960) by Evgeny Krivosheev; “Narva” (1960) by Silvi Kihu; “Narva. Guidebook” (1967) by Evgeny Krivosheev and Konstantin Mikhailov; “Narva. Guidebook” (1981) by Evgeny Krivosheev; “Narva. Guidebook” (1990) by Eldar Efendiev. The focus of attention is on the ideological functions of guidebooks. Under the influence of official ideology and historiography, the texts of Soviet guidebooks on Narva

modelled the historical narrative about the city and created an image of Narva, which experienced a second birth after 1944. The image of Narva in the guidebooks splits into two images: historical (ancient, old) Narva and modern (Soviet, socialist, young, new) Narva. These two Narvas are dissimilar to each other: we cannot recognise the ancient city in the image of modern Narva. The history of the Soviet-era Narva guidebook can be seen as a history of attempts to resolve this contradiction or to escape from it. The ideological task of the Soviet guide to Narva was to justify the history of the city after 1940. The image of ancient Narva fades before the image of modern Narva. Actually, the guidebook becomes a guide to the achievements of socialist Narva. It can be said that the Soviet guidebooks on Narva are a vivid example of the ideological pressure of the epoch on the author of the text. However, the Soviet era was not always unified; the loosening of Soviet ideology in the 1980s affected Narva guidebooks as well.

Jelena Nõmm (PhD) on Tartu Ülikooli Narva kolledži vene kultuuri lektor, üle 80 teaduspublikatsiooni autor. Tema uurimisvaldkondade hulka kuuluvad linnaantropoloogia ja Narva lokaalne tekst, korpuslingvistika, vene-eesti kultuurisuhted, 19. sajandi teise poole vene kirjandus ja kultuur, kultuuridevaheline kommunikatsioon ja mitmekultuuriline haridus.

Jelena Nõmm (PhD) is Lecturer in Russian culture at the Narva College of the University of Tartu and the author of over 80 scholarly publications. Among her research areas are urban anthropology and the local text of Narva, corpus linguistics, Russian-Estonian cultural relations, Russian literature and culture of the second half of the 19th century, intercultural communication and multicultural education.

Jelena.Nomm@ut.ee